

İlâhî Kelamın Mahiyeti ve Epistemolojisi Açısından Kur'an'da Efdaliyet/Tefâdul Meselesi

The Issue of Afdaliya/Tafâdul in the Qur'an in Terms of the Nature and Epistemology of the Divine Speech

Mahmut Ayyıldız

Öz

İslam düşünce tarihini derinden etkileyen Halku'l-Kur'an tartışmalarında öne sürülen argümanlardan birisi de âyet ve sûreler arasında fazilet farkı olduğuna işaret eden naslardır. Bazı Kur'an âyetlerinde ve sahih hadis metinlerinde geçen en/daha güzel, en/daha yüce, en/daha hayırlı, en/daha faziletli gibi ifadeler, bazı âyet ve sûrelerin diğerlerinden üstün olduğunu bildirmektedir. Klasik literatürde bu konu, fezâilü'l-Kur'an'a ilişkin rivayetler çerçevesinde *Kur'an'da Efdaliyet* veya *Tefâdul* başlığı altında ele alınmaktadır. Bu makalede, âyet ve sûreler arasında fazilet farkı olduğuna işaret eden nasların, Kur'an'ın Allah kelamı olması bakımından ne anlam ifade ettiği üzerinde durulacaktır. Zahirde âyet ve sûreler arasındaki eşitliği bozan bu nasların, kelâmullahın ezeliiliği ve bölünmezliği ilkesiyle nasıl bağdaştırıldığı açıklanacaktır. Bu bağlamda öncelikle konunun kavramsal çerçevesini oluşturan *efdaliyet* ve *tefâdul* kavramları üzerinde durulacaktır. Daha sonra İslâm âlimlerinin âyet ve sûreler arası fazilet farkına ilişkin genel görüşlerine değinilecek, özelde halku'l-Kur'an - nesih tartışmaları etrafında ileri sürdükleri kabul - ret gerekçeleri ele alınacaktır. Nihayetinde âyet ve sûreler arasında zikir - mezkûr ayrımı yapılarak fazilet bakımından eşit oldukları veya ayrıldıkları noktalar tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece naslarda bildirilen fazilet farkının ilâhî kelamın mahiyetinden değil, insanlar üzerindeki etkisinden kaynaklandığı ortaya konulacaktır. Yazılı kaynaklar ve tarihsel verilere dayanan çalışmada, katalog taraması, dokümantasyon ve veri analizi gibi nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kelam, Kur'an, Efdaliyet, Tefâdul, Halku'l-Kur'an, Nesih

Abstract

One of the arguments put forward in the discussions of khalq al-Qur'an, which deeply affected the history of Islamic thought, is the evidence pointing to the difference in virtue between verses and surahs of the Qur'an. Expressions such as the most/more beautiful, the bigger/biggest, the better/best, the more/most virtuous used in some verses and valid hadith texts indicate that some verses and surahs are superior to others. In the classical literature, this subject is discussed under the title of Afdaliya or Tafâdul in the Qur'an within the framework of the narrations related to Fażâil al-Qur'an. This article will consider what the difference in virtue means between verses and surahs with regards to the Qur'an being the speech of Allah. It will be explained on how these texts are reconciled with the principle of eternity and indivisibility of kalâm Allah. In this context, first, the concepts of afdaliya and tafâdul will be emphasized. Then, the general views of Islamic scholars on the difference in virtue between verses and suras will be discussed, and in particular, the reasons for acceptance and rejection that they put forward around the discussions of khalq al-Qur'an - naskh will be discussed. Finally, the points where they are equal or differ in terms of virtue by making a distinction between dhikr and madhkur between verses and suras. Thus, it will be revealed that the difference in virtue reported from the text is not due to the nature of the divine speech, but to its effect on humans. Qualitative research methods such as catalog

* Sorumlu Yazar: Mahmut Ayyıldız (Dr. Öğr. Üyesi), Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Bölümü, Trabzon, Türkiye. E-posta: mahmudayyildiz@gmail.com ORCID: 0000-0003-1546-5006

Atf: Ayyıldız, Mahmut. "İlâhî Kelamın Mahiyeti ve Epistemolojisi Açısından Kur'an'da Efdaliyet/Tefâdul Meselesi." *darulfunun ilahiyat* 35, 2 (2024): 487–509. <https://doi.org/10.26650/di.2023.34.2.1355166>

scanning, documentation and data analysis were used in the study, which was based on written sources and historical data.

Keywords: Tafsīr, Kalām, Qur'ān, Afdaliya, Tafādul, Khalq al-Qur'ān, Naskh

Extended Summary

Throughout history, various theories have been put forward on the existential belonging of the Qur'ān to God. Although Islamic scholars agree that the Qur'ān is a speech belonging to Allah, they have different views on how it is realized. Some scholars have argued that the speech is an eternal attribute of God's essence, while others state that it is created by God. This conflict brought along the discussions of khalq al-Qur'ān, where one of the arguments put forward is the evidence pointing out that there is a difference in virtue between verses and surahs in the Qur'ān. Expressions such as the most/better, the most/higher, and the most/virtuous indicate that some verses and surahs are superior to others. In the classical literature, this subject is discussed under the title of *Afdaliya* or *Tafādul* in the Qur'ān within the framework of the narrations related to Faḍāil al-Qur'ān. Although the root letters of both concepts are the same, the *afdaliya* is an infinitive derived from an adjective in the ism-i tafdil meter, and the *tafādul* is an infinitive derived from a verb. When it is used about the Qur'ānic surahs and verses, the *afdaliya* is related to the essence of kalam Allah, while the *tafādul* refers to the imagination formed in the minds of the interlocutors.

There is general agreement that the Qur'ān is superior to all speeches, including other divine books and pages. This superiority is supported by clear text such as the approval of some rules in the previous books in the Qur'ān and the abrogation of others. In addition, some of its distinguishing features are that it is the last divine book from Allah and that it still exists as the Prophet's greatest miracle until the Day of Judgment. However, the statements in the Qur'ān and hadiths that some verses and surahs are superior or more virtuous than others have introduced discussions on the subject. Although there are differing opinions on the issue of *afdaliya/tafādul* among Islamic scholars, most scholars taking into account the outward meanings of the expressions that some verses, surahs, and hadiths are superior to others have argued that virtuousness is real. Another group of scholars, claiming a difference in virtue between verses and surahs means accepting that the speech of Allah is composed of parts which necessitates the creation of Allah's speech stated that these expressions should be interpreted. Some scholars find it inappropriate to express their opinions on this issue.

The view that there is no superiority difference between verses and surahs emerged as a reaction to the Mu'tazila's claim that the Qur'ān is created. Because, in the Qur'ān,

the Mu'tazila associates the issue of virtuousness with the claim that the kalâm Allah is created. The verse 2/106 of al-Baqara, known as the naskh (abrogation) verse, provides evidence for khalq al-Qur'ân. Accordingly, if the Qur'ân, i.e., the speech of Allah, was preeternal, then the abrogated verses should also be preeternal. However, the nâsikh (abrogating) verses always come after the mansûkh (abrogated) verses and terminate their function. One cannot talk about eternity where priority and aftermath are in question because being before or after is related to time, while eternity is a concept beyond time. On the other hand, replacing something with a better or similar one is a characteristic of created beings. Because the one who is low in virtue is deficient in comparison to the superior. Imperfection cannot be a feature of eternal beings. The scholars of ahl al-Sunna, who see the Qur'ân as the eternal speech of Allah, accept the difference in virtue pointed out in the relevant verses and hadiths, but state that this difference is not related to the nature of kalâm Allah. Accordingly, all verses and surahs are equal in terms of being the speech of Allah. However, there is a degree of difference between these verses and surahs in the effect they have on people, where this difference is even pointed out in the verses and hadiths in question.

This article will focus on the difference in virtue between verses and surahs mean in terms of the Qur'ân being the speech of Allah. It will be explained how the texts, which disrupt the equality between verses and surahs in appearance, are reconciled with the principle of eternity and indivisibility of kalâm Allah. In this context, first, the concepts of afdaliya and tafâdul, which constitute the conceptual framework of the subject, will be emphasized. Then, the general views of Islamic scholars on the difference in virtue between verses and surahs will be discussed alongside the reasons for acceptance and rejection that they put forward around the discussions of khalq al-Qur'ân - naskh. Finally, the points where they are equal or differ in terms of virtue will be determined by making a distinction between dhikr and madhkûr between verses and surahs. Thus, it will be revealed that the difference in virtue is not due to the nature of the divine speech, but from its effect on humans. Qualitative research methods such as catalog scanning, documentation, and data analysis were used, which is based on written sources and historical data.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah tarafından insanlığa gönderilen son ilâhi mesajdır. Nazil olmaya başladığı günden bugüne dek bu mesajın muhtevası kadar mahiyeti de pek çok araştırmaya konu olmuştur. Kur'an'ın Allah'a aidiyetinin varoluşsal yönü üzerine çeşitli teoriler ileri sürülmüş hem aklî hem de naklî delillerle bu teoriler ispat edilmeye veya çürütülmeye çalışılmıştır. İslâm âlimlerinin tamamı Kur'an'ın Allah'a ait bir kelim olduğunu kabul etmekle birlikte bu aidiyetin ne şekilde gerçekleştiği konusunda derin fikir ayrılıklarına düşmüşlerdir. Âlimlerin çoğu kelâmı, Allah'ın zâtıyla kaim ezeli bir sıfat olarak kabul ederken bazıları Allah tarafından yaratılan, ses ve harflerden oluşan bir konuşma olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ehl-i sünnet ve Mu'tezile arasındaki makasın daha da genişlemesine yol açan bu ihtilaf, İslâm ilim geleneğinde önemli bir dönüm noktasını teşkil eden *halku'l-Kur'ân* tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Halku'l-Kur'ân konusunda Mu'tezile'nin referans gösterdiği delillerden birisi, âyet ve sûreler arasında fazilet farkı olduğuna işaret eden naslardır. Bazı Kur'an âyetlerinde ve güvenilir hadis kaynaklarındaki rivâyetlerde geçen en/daha güzel, en/daha yüce, en/daha hayırlı, en/daha faziletli gibi ifadeler, bazı âyet ve sûrelerin diğerlerinden üstün olduğunu ortaya koymaktadır. Mu'tezile'ye göre aynı cinsten iki varlık arasında bir fazilet farkı varsa bu, onun hâdis olduğunu yani sonradan yaratıldığını gösterir. Çünkü fazilet açısından düşük olan, üstün olana nispetle noksanlıdır. Noksanlık ise hâdis varlıklara ait bir niteliktir. Öte yandan Kur'an'ın Allah'ın ezeli kelâmına dayandığını söyleyen Ehl-i sünnet âlimleri, konuyla ilgili âyet ve hadislerde işaret edilen fazilet farkını kabul etmekle birlikte bu farkın kelâmullahın mahiyetine taalluk etmediğini belirtirler. Buna göre Allah'ın kelâmı olması bakımından bütün âyet ve sûreler aynı seviyede faziletlidir. Ancak insanlar üzerinde bıraktığı etki bakımından bu âyet ve sûreler arasında elbette bir derece farkı bulunmaktadır. Nitekim bahsi geçen âyet ve hadislerde de buna işaret edilmektedir.

Bu makalede âyet ve sûreler arasında fazilet farkına işaret eden nasların, Kur'an'ın Allah kelâmı olması haysiyetiyle ne anlam ifade ettiği üzerinde durulacaktır. Zahirde âyet ve sûreler arasındaki eşitliği bozan bu nasların, kelâmullahın ezeliliği ve bölünmezliği ilkesiyle nasıl bağdaştırılacağı sorusuna cevap aranacaktır. Bu bağlamda öncelikle konunun kavramsal çerçevesini oluşturan efdaliyet ve tefâdul kavramları üzerinde durulacaktır. Daha sonra İslâm âlimlerinin âyet ve sûreler arası fazilet farkına ilişkin genel görüşlerine değinilecek ve özelde *halku'l-Kur'ân* - nesih tartışmaları etrafında ileri sürdükleri kabul - ret gerekçeleri ele alınacaktır. Nihayetinde âyet ve sûreler arasında zikir - mezkûr ayrımı yapılarak fazilet bakımından eşit oldukları veya ayrıldıkları noktalar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Kur'an'da efdaliyet/tefâdul meselesini konu alan güncel çalışmalarda daha çok İslâm âlimlerinin kabul - ret görüşleri öne çıkarılırken konuyla ilgili tartışmaların kaynağı olan Kur'an tasavvuru ile ilgili yönler yeterince irdelenmemektedir.¹ Bu makalede konu, mezheplerin Kur'an tasavvurlarındaki farklılıklardan kaynaklanan ihtilaflar üzerinden ele alınacaktır. Çalışmamızın bu yönüyle alana özgün katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Çalışmamız yazılı kaynaklara ve tarihsel verilere dayandığı için araştırmada daha çok nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Konuyla ilgili kaynakların tespiti ve bu kaynaklarda ifade edilen görüşlerin derlenmesinde katalog taraması, dokümantasyon ve metin analizi yöntemleri uygulanmıştır. Sonuç bölümünde, söylem analizi yöntemi kullanılarak konuyla ilgili tartışmaların arka planı hakkında birtakım tespitler yapılmış ve bir uzlaşma zemini bulunmaya çalışılmıştır.

1. Efdaliyet ve Tefâdul Kavramlarının Semantik Analizi

Arapçada *fadl* (فضل) mastarından türetilen *efdaliyet* ve *tefâdul* kavramları, eksiklik, yetersizlik, noksan ve kusurlu olmanın zıddıdır. *Efdaliyet* ism-i tafdîl, *tefâdul* ise mastar vezninde bir isimdir. *Fadl* sözlükte “üstün olmak, yeterinden çok olmak, fazlaşmak, birtakım hüner ve maharetler ile öne çıkmak” gibi anlamlara gelir.² Râgıb el-İsfahânî'ye (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) göre, *fadl* kelimesi, yeterli miktarın üzerindeki bir değeri ifade eder. Bu sözcük, hem erdemli tutum ve davranışlar hakkında hem de bunun aksine olan durumlar için yeterli miktarın fazlasını ifade etmek için kullanılır. Ancak bu kelime günlük dilde daha ziyade olumlu davranışlardaki üstünlük için kullanılırken, olumsuz davranışlar için yine aynı kökten olan *fudûl* (فضول) ifadesi kullanılır. Ayrıca, fazileti gerekli kılacak üstünlük vasfına sahip olan kişiye *fâdil* (فاضل) denir, buna karşın aynı özelliklere sahip olmayana ise *mafdûl* (مفضول) denir.³

Râgıb el-İsfahânî varlıklar arasında fazilet farklarını üç kategoriye ayırır: a) Cins bakımından üstünlük: Bütün canlılar arasında hayvan cinsi nebat (bitki) cinsinden

1 Güncel akademik çalışmalar içerisinde doğrudan konumuzla ilgili olanlar şunlardır: Aytımırza Satıbaldiev, “Kur'an Ayetleri Arasında Üstünlük (Efdaliyet)” (Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2007); İsmail Aydın, “Kur'an'da Efdaliyet Meselesi”, *Marife* 11, sy. 3 (Kış 2011): 45-54; Bayram Kanarya, “Sûre ve Ayetler Arasında Tefâdul Meselesiyle İlgili Yaklaşımlar”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 8, sy. 1 (2016): 197-216. Ayrıca Abdüsselâm b. Sâlih el-Cârullâh, *Fezâ'ilü'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyad: Dâru't-Tedmürîyye, 2008) isimli eserinde Kur'an'da tefâdul konusuna müstakil bir bölüm ayırmıştır.

2 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1414), “fzl”, 11: 524.

3 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1412), “fazl”, 639.

üstündür. Nitekim bütün bitkiler hayvan cinsinin hayatını idame ettirebilmesi için yaratılmıştır. b) Tür bakımından üstünlük: Hayvan cinsi içerisinde idrak sahibi, düşünebilen, iradeye sahip olan insan türü bütün bu vasıflardan yoksun hayvan türünden üstündür. Allah Teâlâ İsrâ sûresi 70. âyette insanın diğer bütün varlıklardan üstün kıldığını ve kâinatta yaratılan her şeyi onun hizmetine sunduğunu beyan etmektedir. c) Zat bakımından üstünlük: İnsan türü içerisinde bazı bireyler çeşitli konularda diğerlerinden üstündür. Kur'an'da bildirildiği üzere erkeklerin kadınlardan,⁴ bazı insanların mal, zenginlik, imkânlar açısından başkalarından üstün olmaları⁵ buna örnek verilebilir. Cins ve tür bakımından üstünlükler varlığın özüne taalluk ettiğinden fitrata tâbiyen ve ve hiçbir koşulda değişiklik göstermezken zata ait üstünlükler hem ârizî hem de görecelidir. Bu tür üstünlükler ait olduğu varlık kategorisini mutlak anlamda faziletli kılmadığı gibi onda süreklilik de göstermez. Bu üstünlüğü sonradan elde etme de söz konusu olabilir. Dolayısıyla üstün olmayan çalışarak üstün olabileceği gibi üstün olan ise tembellik göstererek üstünlüğünü kaybedebilir.⁶

Efdaliyet ve tefâdul kavramlarına gelince bunlar, aralarında birtakım nüanslar olsa da hem iştikak hem de sözlük anlamı bakımından birbirine çok yakın kelimelerdir. Öncelikle her iki kelime de mastar sığasındadır. Efdaliyet, *ef'al* veznindeki ism-i tafdülden mastara dönüştürülen bir kelimedir. İsm-i tafdü, iki şey arasındaki ortak bir özelliği gösteren ve bu özelliğin iki şeyden birinde diğerinden daha fazla olduğuna delalet eden müştak bir isimdir. Söz konusu özellikten daha çok pay elde edene *mufaddal*, diğerine ise *mafdûl* veya *mufaddal aleyh* adı verilir.⁷ İsm-i tafdü, Arapçada sıfat anlamında kullanılan diğer kelimelerden farklı olarak tafdü, müşâreket ve teb'iz şeklinde üç anlama delalet etmektedir.

İsm-i tafdü vezninin kelimeye kazandırdığı en yaygın anlam *tafdıldir* yani bir şeyin başka bir şeyden daha üstün olduğunu belirtmektir. Bu anlam daha ziyade ism-i tafdülden sonra gelen mufaddal aleyhin başında م harf-i cerinin zikredilmesiyle veya ism-i tafdüli mufaddal ve mufaddal aleyhin içinde bulunduğu cinsle nekre olarak izafe edilmesiyle ortaya çıkar. Mufaddal aleyhin hazfedildiği durumda ise kelime vaz'î delaletinin dışına çıkarak mufaddalin, herhangi bir şeyle mukayese edilmeden mutlak anlamda üstün olduğuna işaret eder.

İsm-i tafdülin kelimeye kazandırdığı anlamlardan bir diğeri *müşârekettir* yani en az iki şey arasındaki ortaklığa işaret etmektir. Bu durumda birbirine tercih edilen

4 en-Nisâ 4/34.

5 en-Nahl 16/71.

6 Râgıb el-İsfahânî, "fazl", 639.

7 Abbâs Hasen, *en-Nahvü'l-vâfi* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1951), 3: 395.

veya aralarında kıyas ilişkisi kurulan iki şeyin, tercih veya mukayeseye konu olan hususlarda birtakım ortak özelliklere sahip olması gerekmektedir. Aksi takdirde aralarında hiçbir münasebet bulunmayan iki şeyin birbiriyle mukayesesi fasit kıyası doğurur ve bu da kısır döngüye yol açar.

İsm-i tafdülin delalet ettiği diğer bir anlam ise *teb* 'izdir yani mufaddalin bir şeyin cinsi veya parçası olduğunu belirtmektir. Bu anlam ism-i tafdülin mârifeye bir isme muzâf kılınmasıyla ortaya çıkar. Bu tür cümlelerde bir şeyin başka bir şeyin cinsine dahil olduğu veya küllünün bir parçası olduğu vurgulanmaktadır. Eğer ism-i tafdüle izafe edilen kelime bir cins isim ise mufaddal konumundaki ismin bu cinse dahil olduğuna vurgu yapılır. Eğer ism-i tafdüle izafe edilen kelime külliyyet ifade eden bir isim ise mufaddalin bu külliliğin bir parçası olduğuna dikkat çekilir. Mukayese veya üstünlük belirten bir anlam ise bu durumda söz konusu değildir. Örneğin; *أعظم القرآن* terkinde *el-Kur'ân* kelimesi Allah kelamına delaleti bakımından cins isimdir, birçok âyet ve sûreden müteşekkil bir kitaba delaleti bakımından külli bir isimdir. Bu isim tamlamasında bazı âyet veya sûrelerin diğerlerinden daha üstün olduğundan çok, kelâmullaha nisbeti veya nazım ve muhteva bakımından ilâhî kitaptaki önemine dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla ism-i tafdüil burada iki şey arasındaki üstünlük farkını beyan etmek için değil iki şey arasındaki münasebeti pekiştirmek için kullanılmaktadır. Yine aynı şekilde tafdüil veya müşâreket manasına delalet eden ism-i tafdüil isim tamlaması içerisinde kullanıldığında mufaddal konumundaki şeyin ism-i tafdüle izafe edilen şeyin cinsine dahil olması gerekir. Zira ism-i tafdüil izafet halinde iki cins arasındaki üstünlüğe değil bir şeyin hem cinsleri arasındaki üstünlüğüne işaret eder.⁸

Tefâdul kelimesi ise sözlükte “bir konuda üstünlük yarışına girmek, rekabet etmek” gibi anlamlara gelen, *tefâdale* (تفاضل) fiilinden türetilmiş bir mastardır. Daha önce efdaliyet kavramıyla ilgili belirtilen bütün fazilet kriterleri ve türleri, tefâdul kelimesi için de geçerlidir. Her iki kelime de mastar olmakla birlikte aralarında bir fark vardır; efdaliyet köken itibarıyla ism-i tafdüil vezninde bir sıfattan türetilirken tefâdul fiilden türetilmiştir. Yani birisi fazilete konu olan şey için süreklilik ifade ederken diğeri ise eylem bildirir. Kur'an sûreleri ve âyetleri hakkında kullanıldığında efdaliyet, kelâmullahın özüne ilişkin bir niteliğe işaret ederken tefâdul, bu özle ilgili muhatapların zihninde oluşan bir tasavvura delalet eder. Dolayısıyla, âyet ve sûreler arasındaki efdaliyet/tefâdul tartışmaları, bir yönüyle kelâmullahın mahiyetini ilgilendirirken, diğer yönüyle muhatapların Kur'an tasavvurlarını da içermektedir.

8 Ahmed b. Muhammed el-Hamelâvi, *Şeze 'l-'arf fi fenni 'ş-şarf*, thk. Nasrullah Abdurrahmân (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 69. Ayrıca ism-i tafdülin türetim yolları ve kelimeye kattığı anlamlar hakkında detaylı bilgi için bk. Yusuf Ziya Bal, *Arap Dilinde İsm-i Tafdüil* (Yüksek Lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2016), 12-44; Kemal Hacımurtezaoğlu, *Arap Dilinde İsm-i Tafdülin Ameli (Meseletü'l-Kuhül)* (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020), 4-51.

2. İslâm Literatüründe Âyet ve Sûreler Arası Fazilet Farkı Tartışmaları

Âyetler ve sûreler arası efdaliyet/tefâdul meselesi Kur'an ilimleri arasında *Fezâilü'l-Kur'ân* başlığı altında ele alınmaktadır. Bilindiği üzere ulûmu'l-Kur'ân kaynaklarında Fezâilü'l-Kur'ân bahsi, Kur'an'ın bütünü'nün faziletlerini bildiren rivâyetler ve belli âyet ve sûrelerin faziletlerini bildiren rivayetler şeklinde iki alt başlıkta incelenmektedir.⁹ Tefsir usulü açısından burada hedeflenen, müfessire yorum faaliyetinden önce doğru ve sağlam bir Kur'an tasavvuru kazandırmaktır. Yani müfessirden öncelikle Kur'an'ın hakikatini doğru bir şekilde kavraması ve bu zihni hazırlıktan sonra murâd-ı ilâhîye dair tespitler ve tercihlerde bulunması beklenmektedir. Yorumlama faaliyeti ancak bu şekilde sağlam bir zemin üzerinde gerçekleştirilebilir.

Kur'an-ı Kerîm'in, kendisinden önce indirilen ilâhî kitaplar ve sayfeler de dahil olmak üzere bütün sözlerden üstün olduğu konusunda hiçbir ihtilaf bulunmamaktadır. Bu üstünlük, Kur'an'ın diğer ilâhî kitaplardan bazı hükümleri tasdik etmesi ve bazılarını nesh etmesi gibi açık delillerle ortaya konmuştur (el-Mâide 5/48). Ayrıca, Allah katından son indirilen ilâhî kitap olması ve Peygamber Efendimizin en büyük mucizesi olarak kıyamete kadar tahrife uğramadan varlığını sürdürmesi de onun ayırt edici özelliklerindedir. Fakat Kur'an ve hadislerde, bazı âyet ve sûrelerin diğerlerine göre *daha üstün* veya *daha faziletli* olduğuna dair ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler, konuyla ilgili tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İslâm âlimleri arasında efdaliyet/tefâdul konusunda farklı görüşler olsa da çoğu âlim Kur'an ve hadislerde yer alan bazı âyet ve sûrelerin diğerlerinden üstün olduğuna dair ifadelerin zahir anlamlarını dikkate alarak efdaliyetin inkâr edilemez bir gerçek olduğunu savunmuştur. Bu görüşe göre, söz konusu âyet ve sûreler Allah'ın kelamının muhteva ve üslup bakımından daha faziletli ve üstün olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Diğer yandan, bazı âlimler ise efdaliyet görüşünü reddetmiş ve bu ifadelerin te'vil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu yaklaşıma göre, âyet ve sûreler arasında fazilet farkı iddiası, Allah'ın kelamının parçalardan meydana geldiğini kabul etmek anlamına gelir ki, bu da Allah'ın kelamının mahluk olmasını gerekli kılar. Bununla birlikte, bazı âlimler konu hakkında görüş beyan etmek yerine tevakkuf etmiştir.¹⁰

Âyet ve sûreler arasında fazilet farkı olduğu görüşünü benimseyen âlimlerden ismi öne çıkanlar şunlardır: İbn Râhûye (ö. 238/853), Ebû Abdullah el-Halîmî (ö. 403/1012), İbnü'l-Hassâr (422/1030), Gazzâlî (ö. 505/1111), Ebû Bekir İbnü'l-Arabî

9 Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, (Kâhire: el-Heyetü'l-Misriyye, 1974), 4: 120-135.

10 Aydın, "Kur'ân'da Efdaliyyet Meselesi", 46.

(ö. 543/1148), Kâdî İyâz (ö. 544/1149), İzzedin İbn Abdüsselâm (ö. 660/1262), Ebû Abdullah el-Kurtubî (ö. 671/1272) Ebû Zekeriyâ en-Nevevî (ö. 676/1277), Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) vd.¹¹

Bu âlimler, âyet ve sûreler arasında fazilet farkı olduğu görüşünü benimsemişlerdir ve konuyla ilgili olarak en güvenilir kaynakların Kur'an âyetleri ve hadisler olduğunu belirtmişlerdir. Genel anlamda, neshedici âyetlerin mensûh olanlardan daha üstün olduğu görüşünü savunan âlimler, el-Bakara 2/106. âyetindeki ifadeye atıfta bulunurlar. Bu âyette, bir âyetin neshedilmesi veya unutturulması durumunda, ondan daha hayırlısının veya benzerinin getirileceği belirtilmektedir. Aynı şekilde, müminlerin Allah'ın kelamına kulak verip ondan en güzeline tabi oldukları ez-Zümer 39/18. âyetinde ifade edilmiştir. Yine, ez-Zümer 39/55. âyetinde müşriklere, Rablerinden gelen en güzele tabi olmaları emredilmiştir. Yûsuf sûresinin başında, Kur'an kıssalarının en güzelinin anlatılacağı ifade edilmekte¹² ve devamında Hz. Yûsuf (a.s.) kıssasına, Kur'an'ın genel hikâyeye üslubundan farklı olarak kronolojik bir anlatımla yer verilmektedir.

Hadis-i şerîflerde de bazı sûrelerin diğerlerinden üstün olduğuna veya Kur'an'daki ayırt edici mevkiine işaret edildiği bilinmektedir. Bir rivâyette Peygamber Efendimiz, Kur'an sûrelerinin en yücesinin Fâtiha sûresi olduğunu ve bu sûrenin Hicr 15/87. âyette seb'ü'l-mesânî olarak tanıtıldığını Ebû Saîd b. el-Mu'allâ'ya (r.a.) bildirmiştir.¹³ Ayrıca, Ebû Hureyre'den nakledildiği üzere, hiçbir ilâhî kitapta Fâtiha sûresinin bir benzerinin indirilmediği de belirtilmiştir.¹⁴ Benzer şekilde, Kur'an âyetlerinin en yücesinin Âyetü'l-Kürsî olduğu, İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine tekabül ettiği¹⁵ ve Yâsîn sûresinin Kur'an'ın kalbi mesabesinde olduğu¹⁶ hadislerde ifade edilmiştir.

Kur'an'da âyet ve sûreler arasındaki fazilet farkını kabul eden âlimler, naslarda geçen ifadelerin te'vile ihtiyaç duyulmayacak düzeyde sarîh olduğunun altını

11 Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım (Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd, 2004), 17: 46-47; Kanarya, "Sûre ve Ayetler Arasında Tefâdul Meselesiyle İlgili Yaklaşımlar", 203.

12 Yûsuf 12/3.

13 Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'ü's-sahîh*, (Bulak: el-Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1311), "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 9.

14 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, (Abu Dabi: Müessesetü Zayed, 2004), "es-Salât", 275; Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Mugnî, 2000) "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 12; Tirmizî, *Sünenü'l-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1975), "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 1.

15 Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 13.

16 Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 4.

çizmektedirler. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de olduğu gibi güvenilir kaynaklarda da bu konuda birbirini destekleyen pek çok rivâyet bulunmaktadır. Bu noktada fezâilü’l-Kur’ân edebiyatı, tek başına bir araştırma alanı oluşturabilecek kadar zengin bir içeriğe sahiptir.¹⁷ Dolayısıyla konuyla ilgili nasların çokluğu ve bu naslarda geçen ifadelerin açıklığı âyet ve sûreler arasında üstünlüğünü kanıtlamaya yeterlidir. Gazzâlî de bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Eğer basiret nuru, sana âyetü’l-kürsî ile müdâyene âyeti arasındaki veya İhlâs sûresi ile Tebbet sûresi arasındaki farkı göstermiyorsa ve başkalarını taklide dalan nefsin bundan çekiniyorsa o vakit sen kendisine Kur’an indirilen risâlet sahibine (s.a.v.) taklit et! Ondan varit olan birçok haber, bazı âyetlerin üstünlüğüne ve bütün olarak indirilen bazı sûrelerde ecrin kat kat olduğuna delalet etmektedir. Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ‘Fâtihatü’l-Kitâb Kur’an’ın en faziletli sûresidir. Âyetü’l-Kürsî Kur’an âyetlerinin efendisidir. Yâsîn (süresi) Kur’an’ın kalbidir. *Kul huvellâhu ahad* Kur’an’ın üçte birine denk gelir.’ Özellikle bazı âyet ve sûrelerin fazileti ve tilâvet sevabının fazla olması bağlamında Kur’an bölümlerinin fazileti hakkında varit olan haberler sayılamayacak kadar çoktur.”¹⁸

Gazzâlî’ye göre âyet ve sûreler arasındaki fazilet farkını gösteren aklî ve naklî delillerin en ikna edici olanları Kur’an âyetleri ve hadîs-i şeriflerdeki sarîh ifadelerdir.¹⁹ Gazzâlî bu konuda o kadar nettir ki o her ilmi konuda insanları taklitten kurtulup tahkike ulaşmaya teşvik ederken bu konuda taklitle yetinebileceklerini söylemektedir.

Âyet ve sûreler arasında fazilet farkı bulunmadığını savunan âlimler ise şunlardır: Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813), Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (ö. 234/848), İbn Hibbân (ö. 277/890), İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/922), Ebu’l-Hasan el-Eş’ari (ö. 320/942), Ebû Bekir el-Bâkîllânî (ö. 403/1012), İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 463/1070) ve Şemseddin el-Huveyyî (ö. 637/1240).²⁰

Âyet ve sûreler arasında üstünlük farkı olmadığını söyleyen âlimlerin referans gösterdiği deliller diğerlerinin aksine daha ziyade aklî niteliktedir. Esas itibariyle bu konu, Kur’an’ın bütün yönleriyle Yüce Allah’ın kelamına karşılık gelmesi, kelâmullahın ezeliliği ve tecezzi kabul edip etmeyeceği konusundaki görüş

17 Fezâ’ilü’l-Kur’ân literatürü hakkında detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Ömer Faruk Akpınar, “Fezâ’ilü’l-Kur’ân Edebiyatı”, *İSTEM* 9, sy.17 (2011): 177-194; Saliha Türçan, “Farklı Literatürlerde Fezâ’ilü’l-Kur’ân Rivayetlerinin Kullanımı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, sy. 1 (2021): 201-223.

18 Gazzâlî, *Cevâhiru’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Reşîd Rızâ, (Beirut: Dâru İhyâi’l-’ulûm, 1986), 62-63.

19 Efdaliyet görüşünü benimseyenlerin ileri sürdükleri deliller hakkında detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 17: 6-68; Cârullâh, *Fezâ’ilü’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 432-442.

20 Kanarya, “Sûre ve Ayetler Arasında Tefâdul Meselesiyle İlgili Yaklaşımlar”, 201.

ayrılıklarına dayanmaktadır. Bu tartışma kelamda Ehl-i sünnet ile Mu'tezile ekolü arasındaki halku'l-Kur'ân meselesine kadar uzanır. Buna göre bazı âyet ve sûrelerin diğerlerinden daha üstün olduğunu kabul etmek, kelâmullahın bir kısmına noksanlık izafe etmek anlamına gelir. Zira tefâdulün olduğu yerde mufaddal aleyhin bulunması zorunludur ve bu da, mufaddal aleyhin fâdil kadar mükemmel olmadığını gösterir. Kur'an'ın her âyeti ve sûresi, hiçbir insan veya melek müdahalesine ihtiyaç duymadan tamamen Allah'ın kelam sıfatının tecellisiyle varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla üstün kabul edilen veya edilmeyen âyet ve sûrelerin hepsi nihayetinde Allah'ın kelamıdır. Allah'ın sıfatları arasında üstünlük ayrımı olmadığı gibi, bir sıfatını bir yönden çok faziletli başka bir yönden az faziletli görmek de asla doğru değildir.²¹

Bu görüşü savunanlara göre zahirî anlam düzeyinde efdaliyete işaret eden nasların tevîl edilmesi gerekmektedir. Buna göre yukarıda zikredilen âyet ve hadislerde geçen en/daha güzel, en/daha yüce, en/daha hayırlı, en/daha faziletli gibi ifadeleri âyet ve sûrelerin kelâmullaha taalluku yönüyle değil muhatap üzerindeki etkileri açısından ele almak gerekmektedir. Örneğin; Kur'ân'ın en üstün sûresinin Fâtiha sûresi olduğunu bildiren hadîs-i şerîfte, bu sûrenin Allah'ın kelamıyla münasebetinin daha üst seviyede olduğuna değil, Müslümanların hayatındaki merkezi konumuna dikkat çekilmektedir. Nitekim farz ve nafil namazların her rekatında, hastalıklarda, bir sıkıntıyla karşılaşıldığında, her türlü hayır işlerinin başında ve sonunda vs. çeşitli vesilelerle bu sûre okunur. Âyetü'l-kürsî'nin Kur'an'ın en yüce âyeti olması muhataplara öğrettiği hakikatlerle ilgilidir. Bu âyet bize Allah'ı en yüce ve sadece kendine özgü sıfatlarıyla tanıtmaktadır. Aslında, ibadetin özü, Allah'ı tanımak, yani mârifetullâh makamına ulaşmaktır. Nitekim kulluğun nihai hedefi de Allah'ı tanımdır. İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine eşdeğer olduğu bilgisi ise üç İhlâs okuyan Kur'an'ı tamamını hatmedenle eşit sevaba nail olacağı anlamına gelmez. Çünkü güvenilir kaynaklarda Kur'an okuyanlara her bir harf için on sevap verileceği bildirilmektedir.²² Bu noktada İhlâs sûresi, altı bin küsur âyetten oluşan Kur'an'ın binde birine bile tekabül etmemektedir. Bazı âlimlere göre Kur'an'ın ana konuları genel olarak tevhit, ahkam ve kıssalardan oluşmaktadır. İhlâs sûresinde tevhit konusu, diğer hiçbir sûrede bulunmayan özlü ve açık ifadelerle açıklanmaktadır. Bu nedenle İhlâs sûresinin, Kur'an'ın ana konularının muhataba bildirilmesi

21 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber* (İstanbul: el-Matba'atü'l-'Osmâniyye, t.s.), 8; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhim İtfeyyîş (Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 1: 109; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 17: 53, 69.

22 Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 16; Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, thk. Sa'd b. Nâsır eş-Şetrî (Riyad: Dâru Künûzi İşbiliyâ, 1436/2015), 16/395.

noktasında üçte bire denk geldiği ifade edilebilir.²³ Konuyla ilgili olarak Şemseddin el-Huveyyî (ö. 637 /1240) şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Elbette Allah’ın kelamı mahlukatın kelamından üstündür. Peki, Allah’ın kelamının bir bölümünün diğerlerinden üstün olduğunu söylemek caiz midir? Bazıları konuya kusurlu nazarla yaklaştığından bunu caiz görmüştür. Bilmelisin ki; ‘Bu kelam diğerinden üstündür’ sözü, her iki kelamın kendi makamında bir güzelliğinin ve letafetinin olduğunu ancak birinin güzelliğinin bu karşılaştırmanın yapıldığı bağlamda diğerinden daha fazla olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla birisi Allah’ı ve onun zat ve sıfatlarında tek ilah olduğu konusunu Ebû Leheb ve ona yapılan beddua ile karşılaştırarak İhlâs sûresi Tebbet sûresinden daha hayırlıdır derse hata etmiş olur. Bilakis ‘Hüsrana uğrayan kimseler hakkında Tebbet sûresinden daha etkili bir beddua yapılmamıştır veya tevhit inancı hiçbir sürede İhlâs sûresinden daha güzel anlatılmamıştır.’ demek gerekir. Aksi takdirde bir sûrenin mutlak olarak diğerlerinden üstün olduğunu söylemek mümkün değildir.”²⁴

Bazı âlimler ise âyet ve sûreler arasında fazilet farkı meselesini müteşâbihattan görerek bu konuda fikir beyan etmeyi doğru bulmamış, tevakkufu tercih etmişlerdir. Nitekim İmam Mâlik (ö. 179/795) bu konuda net bir açıklama yapmamaktadır. Fakat bazı âlimler İmam Malik’in namazda bir sûrenin tekraren okunmasını mekruh olduğu fetvasına dayanarak onun sûreler arasında fazilet farkını reddettiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu fetvadan hareketle genelleme yapmak doğru değildir. Zira İmam Malik, kendi derlediği ve ilim halkalarında okutup icazet verdiği *el-Muvatta’* isimli hadis eserinde birçok fezâil rivâyetine yer vermektedir.²⁵ Ayrıca İmam Malik’in namazda bazı sûrelerin tekrarlanmasıyla ilgili fetvasının Mushaf tertibinin ihlaliyle ilgili endişelere dayandığını yoksa konunun âyet ve sûrelerin faziletiyle hiçbir ilgisinin olmadığını ifade edenler de vardır. Nitekim Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de İmam Mâlik gibi namazda bir sûrenin tekrarlanmasının caiz olmadığı yönünde fetva vermiş ve kendisine âyet ve sûreler arasında fazilet farkına işaret eden rivâyetlerden bazıları sorulduğunda susup fikir beyan etmemiştir.²⁶ Dolayısıyla ne İmam Mâlik ne de Ahmed b. Hanbel âyet ve sûreler arasında fazilet farkını kabul veya ret doğrultusunda net bir görüş ortaya koymuşlardır. Bir görüşe göre İbn Abdülberr de her iki imama tabi olarak bu konuda yorum yapmanın, tevakkuf etmenin daha isabetli olduğunu bildirmektedir.²⁷

23 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-‘ulûmi’t-tenzîl*, thk. Abdullâh el-Hâlidî (Beyrût: Şeriketü Dâri’l-Erkam, 1416), 523; Ebüssüüd Efendi, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*, thk. Mehmet Taha Boyalık v.dğr. (İstanbul: Neşriyyâtü Vakfî’ d-Diyâneti’t-Türki, 2020), 8: 625. İhlâs sûresinin Kur’an’ın üçte birine tekabül etmesi hakkında farklı değerlendirmeler için bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1401/1981), 32: 176-177; Kurtubî, *el-Câmi’ li-Âhkâmi’l-Kur’ân*, 20: 247. Ayrıca efdaliyet görüşünü reddedenlerin ileri sürdüğü deliller hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 17: 68-80; Cârullah, *Fezâ’ilü’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 421-432.

24 Süyûtî, *el-İtkân*, 4: 137.

25 Mâlik, “es-Şalât”, 275; “el-Çur’ân”, 693, 708, 710.

26 Cârullâh, *Fezâ’ilü’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 392-393.

27 Süyûtî, *el-İtkân*, 4: 146.

3. Halku'l-Kur'ân - Nesih Sarkacında Âyet ve Sûreler Arası Efdaliyet Meselesi

Âyet ve sûreler arasında üstünlük farkı olmadığı fikri, Mu'tezile'nin sıfatlar konusunda başlattığı tartışmalara tepki olarak ortaya çıkmış ve yaygınlık kazanmıştır.²⁸ Mu'tezile Allah'ın zatı ve sıfatları arasında net bir ayırım olduğunu savunur. Buna göre zât, Allah'ın varlığına delalet eden, mutlak ve değişmez olduğunu bildiren bir kavramdır. Sıfatlar ise, Allah'a izafe edilen birtakım niteliklerden ibaret olup zatına nispetle değişkenlik gösteren ve sonradan var olan yönlerine işaret eden kavramlardır. Allah'ın sıfatları Onun zatından ayrı olmamakla birlikte sıfatlar zatı belirleyen birer özellik de değildir bilakis Onun eylemlerini tanımlayan niteliklerden ibarettir. Dolayısıyla Mu'tezile, Allah'ın sıfatlarını zattan ayrı ele alır fakat sıfatları zatı belirleyen özellikler olarak değil, Allah'ın eylemlerini tanımlayan nitelikler olarak görür. Allah'ın zatının haricinde gerçekleşen her türlü eylemin muhdes olmasından hareketle sıfatların da muhdes kabul edilmesi gerektiğini savunur.

Mu'tezile'nin Kur'an'da efdaliyet meselesine yaklaşımı daha dar çerçevede Allah'ın kelam sıfatına bağlı olarak Kur'an'ın mahluk olduğu iddiasına dayanmaktadır. Mu'tezile'ye göre kelam, ses ve harflerden meydana gelmektedir. Kelamın fiili bir sıfat olarak Allah'a izafe edilmesi, Onun bu ses ve harfleri zâtının dışında başka bir yerde var etmesi anlamına gelir. Allah'ın zâtı dışında hiçbir şey ezeli olmadığından ses ve harflerden oluşan kelam da ezeli değil sonradan yaratılmıştır. Nitekim Allah'ın kelamının insan idrakine indirgenmiş hali olan Kur'an'da geçmiş peygamberlerin hayatlarından ibretlik kıssalara yer verilmektedir. Kelamın ezeli olduğu varsayıldığında, bu peygamberler henüz dünyaya gönderilmeden onlardan geçmiş milletler olarak bahsedilmesi Allah'a yalan isnat etmek anlamına gelir. Bu nedenle, kelam sıfatının ezeli olduğunu iddia etmek ya Allah'ın dışında başka kadim varlıkları kabul etmeyi ya da hakikati vaki olmayan şeyleri Allah'a isnat etmeyi gerektirir. Her iki durum da Mu'tezile'nin beş esasından olan tevhit ve adalet ilkelerine aykırıdır. Ayrıca Mu'tezile'ye göre ses ve harflerden meydana gelerek gündelik dili oluşturan kelamın dışında Allah'ın zâtına izafe edilen nefsi bir kelimadan da söz etmek doğru değildir. Zira kelam sıfatını Allah'ın zatıyla özdeşleştirerek ezeli kabul etmek son tahlilde bu sıfatın iptalini gerekli kılar. Mu'tezile'ye göre kelam, Allah'a ait fiili bir sıfattır ve mahiyeti itibariyle ses ve harflerden meydana gelir. Ses ve harflerin kelam sayılması için anlamlı bir dizileme sahip olması gerekir ki bu da zamansal bir öncelik ve sonralığı zorunlu kılar. Zamana ait olan bir şeyin ezeli olamayacağından, kelamın da mahluk kabul edilmesi gerektiği sonucu çıkarılabilir.²⁹

28 İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 17: 53.

29 Mu'tezile'nin sıfatlar ve halku'l-Kur'ân konularında ileri sürdüğü görüşlere dair detaylı bilgi için bk. Kâdî Abdülcebbar, "Halku'l-Kur'ân", *el-Muğnî fi ebvâbi'l-tevhîd ve'l-'adl*, thk. İbrâhim el-Ebyârî (Kahire: ed-Dâru'l-Mısıriyye, 1960); a.mlf. *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*, thk. Abdülkerim Osmân (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), 149-298; 527-563.

Mu ‘tezile’nin *halku’l-Kur’ân* konusunda referans aldığı naklî delillerden birisi “Biz bir âyeti nesh eder veya unutturursak ondan daha hayırlısını veya bir benzerini getiririz” mealindeki el-Bakara 2/106. âyetidir. Buna göre Allah’ın kelamı olan Kur’ân-ı Kerîm şayet ezeli olsaydı neshe konu olan (mensûh) âyetlerin de ezeli olması gerekirdi. Halbuki nesh edici (nâsîh) âyetler her zaman neshe konu olanlardan sonra gelir ve onların işlevini sonlandırır. Öncelik ve sonralığın söz konusu olduğu yerde ezelikten bahsetmek mümkün değildir. Çünkü öncelik ve sonralık zamanla ilgilidir, ezelik ise zaman üstü bir kavramdır. Ayrıca bir şeyin nihayetinin olması da onun ezeli olmasına engel teşkil eder. Nihayeti olanın mutlaka bir başlangıcının olması gerekir. Öte yandan bir şeyin yerine ondan daha hayırlısını veya onun bir benzerini getirmek, *muhdes* varlıklara ait bir özelliktir. Nitekim âyetin devamında bunun da yalnızca Allah’ın kudretiyle gerçekleşebileceği ifade edilmektedir. O halde bir bölümü veya parçası diğerlerinden üstün olan ve varlığı kudrete konu olan bir kitap ezelik vasfına sahip olamaz.³⁰

Ehl-i sünnet âlimleri, Kur’an’ın mahluk olmadığı ve Allah’ın ezeli kelamına dayandığı konusunda icma etmişlerdir. Bu bağlamda Kur’an’da efdaliyet konusunu *halku’l-Kur’ân*’ın ispatı için dayanak gösteren Mu‘tezile’ye Ehl-i sünnet kanadından ilk itiraz, İbn Küllâb el-Basrî’den (ö. 240/854 [?]) gelmiştir. İbn Küllâb ve Ehl-i sünnet kelamının teşekkülünde onun en sıkı takipçisi olan İmam Ebü’l-Hasan el-Eş‘arî, Kur’an’ın mahluk olduğu sonucunu doğuracağı gerekçesiyle âyet ve sûreler arasında fazilet farkı bulunduğu görüşünü reddetmiş ve bu konuya işaret eden nasları te’vil etme ihtiyacı hissetmişlerdir. İbn Küllâb’a göre Allah’ın kelam sıfatına dayanan Kur’an, Onun zâtı ile kaim olup tek bir manadan ibarettir. Nitekim kelam sıfatı, ilim ve kudret gibi zâtî sıfatlardandır. Zâtî sıfatlar, bölünüp parçalanmaz, kendi içinde bölümlere ayrılmaz ve değişime maruz kalmaz. Ses ve harflerden meydana gelen lafızlar ise ezeli kelama dahil değildir.³¹ Dolayısıyla Kur’an ve onun dışında kelâmullaha taalluk eden bütün sözler Allah’ın zatıyla kaim olduğundan Allah, mütekellim diye isimlendirilir ki bu da ezelden ebede kadar bütün sözlerin sahibi demektir. Bu bağlamda âlimler, kelam sıfatının Allah’ın zatına taalluku hakkında iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Bazı âlimlere göre kelam, ses ve harflerden oluşan ifade biçimi olmaksızın Allah’ın zatıyla kaim tek bir manadan ibarettir. Bazılarına göre ise kelam, sadece Allah’ın zatında ezeli ve ebedî olarak sıralanmış birbirine bitişik harf ve seslerden meydana gelmektedir ve hariçte bir varlığı yoktur. Kur’an, Tevrat ve İncil gibi ilâhî kitaplarda farklı bağlamlarda da olsa insanların, cinlerin

30 Kādî Abdülcebbar, *Müşâbihü’l-Kur’ân*, thk. Adnân Zazûr (Kahire: Dâru’t-Türâs, 1969), 103-104; Ebû Ca‘fer et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Habîb (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, t.s.), 1: 399.

31 Ebü’l-Hasen el-Eş‘arî, *Ma‘âli’l-İslâmiyyîn ve’htilâfü’l-muşallîn*, thk. Hellmut Ritter (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1963), 69-70.

ve meleklerin sözlerine yer verilmesi bunun bir göstergesidir. Birinci grup âlimlere göre Allah'ın kelâmı bir bütündür, parçalara ayrılamaz dolayısıyla kendi içerisinde bazı bölümlerinin diğerlerinden üstün olduğunu söylemek mümkün değildir. Diğerlerine göre ise kelâmın her parça ve bölümü Allah'ın zatında ezeli ve ebedî olduğundan onda herhangi bir üstünlük farkından söz etmek mümkün değildir.³²

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), kelâm-ı ilâhîde lafız-mana ayrımı yaparak âyetlerin nâsîh ve mensûh diye ikiye ayrılmasının, lafızlara ait ârizî bir özellik olduğunu düşünmektedir. O, lafızların sonradan yaratıldığı, mananın ise ezeli olduğu konusunda müsellemler bir fikre sahiptir. Ancak bu durum, lafız ve ibarelerin medlulü olan hakiki anlamın da muhdes olduğu anlamına gelmez.

Mu'tezile ise lafız ve ibarelerin anlamlarının, önceki bağlamlarından koparak yeni bir bağlama taşındığında, ilk bağlamın sona erdiğine ve yeni bir bağlamın başladığına inanır. Bu nedenle, ilk bağlam artık var olmadığı için muhdes olarak nitelendirilir. Yeni bağlama taşınan anlam ise başlangıçta var olmadığı için hâdis kabul edilir. Hakiki kelâmda anlam, bu ilk ve son bağlamlardan koparılamaz. Sonradan ortaya çıkan veya belli bir vakit ile mukayyet olan şeylere taalluk eden kelâmın muhdes olarak nitelenmesi gerekir. Mu'tezile buradan hareketle kelâmda lafız ve ibareler gibi mananın da muhdes olduğunu savunur.

Ehl-i sünnet âlimleri, Mu'tezile'ye karşı kelâmullahın ezeli olduğunu ispat etmek için ilim ve kudret sıfatlarının ezeli oluşuyla ilgili argümanları kullanmışlardır. Bu çerçevede Allah'ın kudret sıfatının ezelden âlemin yaratılışına taalluk ettiğini belirtmişlerdir. Buna göre âlem varlık kazandığında bu taallukun devam etmesi, Allah'ın var olanı icat etmeye kadir olması anlamına gelir ki bu imkansızdır. Bu taallukun âlemin varlık kazanmasıyla ortadan kalktığı varsayılırsa o zaman Mu'tezile'nin yukarıda lafızlar ve ibarelerle ilgili yaptığı açıklamalara göre Allah'ın kudret sıfatının da hâdis olması gerekir. Çünkü ilk taalluk ezeli olsaydı hiçbir zaman ortadan kalkmaz sonraki taalluklar hâdis olurdu. Buna göre Allah'ın ilim sıfatı da hâdis varlıklara taallukundan dolayı hâdis kabul edilirdi. Bu da hâdislerin henüz varlık kazanmadığı bir zamanda Allah'ın onlardan habersiz olduğu anlamına geleceği için imkânsız görülür. Öyleyse Allah'ın ilim ve kudret sıfatlarının hâdislere taalluku, bu sıfatların ezeli olmasına engel değildir. Yani Allah, hâdisleri daha onlar varlık âlemine çıkmadan önce de bilen ve onlara güç yetirendir. Nitekim Mu'tezile de ilim ve kudret sıfatlarının ezelde Allah'ın zatıyla kaim olduğunu ikrar etmektedir. Burada Mu'tezile'nin Allah'ın ilim ve kudret sıfatlarıyla ilgili verdiği cevaplar Ehl-i sünnetin, kelâm sıfatına dair yaptığı açıklamalarla örtüşmektedir.³³

32 İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 17: 53.

33 Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 3:252.

Ehl-i sünnet âlimlerine göre Allah'ın kelim sıfatı nefsi ve lafzi olmak üzere ikiye ayrılır. Nefsi kelâm Allah'ın zatıyla kaimdir ve ezeldir, lafzi kelâm ise ses ve harflerden meydana gelir ve muhdestir. Allah'ın kelâm sıfatı diğeri zati sıfatları gibi ezeldir ve bu sıfatın dış âlemde tecellisi lafızlar yoluyla gerçekleşir. Ancak ses ve harflerden meydana gelen lafızlar ezeli olmadığı için kelâmın dışı yansıması muhdestir. Bu durumda kelâm sıfatı, iki farklı yönden ele alınmalıdır. Biri, Allah'ın zatında ezelden var olmasıyla, diğeri ise dış âlemde sonradan varlık kazanmasıyla ilgilidir.

Nefsi kelâm, Allah'ın zâtıyla kâim manalardan müteşekkil ezeli bir sıfattır. Bu manalar ilim ve irade sıfatlarından ayrı olup ilâhi kelâmın hakikatini oluşturur. Bu yönüyle kelâm, bütüncül bir yapıya sahiptir, ses ve harflerden oluşmaz, parçalara ayrılmaz ve değişikliğe maruz kalmaz. Allah'ın zatında ezelden var olan bu manalar Kur'an'da Arapça, Tevrat'ta İbrânce ve İncil'de Süryânice olarak ortaya çıkar. İlâhi kelâmı meydana getiren bu manalar emir, nehiy ve haber formunda lafzi kelâma dönüşerek muhataplara ulaşır. Lafzi kelâm ise nefsi kelâmın aksine muhdestir ve ses ve harflerden meydana gelir. Bu ses ve harfler, Zât-ı Bârî'nin dışında levh-i mahfuzda yaratılmış veya Cebrail'e (a.s.) ruhani bir yolla bildirilmiş yahut vasıtasız bir şekilde doğrudan Peygamber Efendimizin kalbine indirilmiştir. Dolayısıyla Mu'tezile'nin iddia ettiğinin aksine ezelden henüz gerçekleşmemiş hadiselerin belli bir zamanda vuku bulacağı bilgisi Allah'ın zâtında nefsi bir kelâm olarak mevcuttur. Bu hadiseler muhataplara ilâhi vahiy yoluyla lafzi kelâm formunda bildirilir.³⁴

Ehl-i sünnet'e göre Allah'ın zatıyla kaim olan nefsi kelâm parçalanmaz bir bütünlük arzettiği için bazı bölümlerinin diğeri üstünlüğünden söz etmek mümkün değildir. Ancak, aynı kelâm emir, nehiy, haber gibi kiplerle lafzi forma aktarılıp muhataba bildirildiğinde, konuların önemi, hükümlerin geçerliliği, dil-üslup açısından derinlik ve anlaşılabilirlik gibi hususlarda bazı bölümlerinin diğeri üstün tutulmasında bir sakınca yoktur.³⁵

34 Ehl-i sünnetin kelâm-ı nefsi kelâm-ı lafzi ayırımına ilişkin görüşleri hakkında detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Sa'deddin et-Teftâzânî, *Şerhu'l-makâsîd*, thk. Abdurrahmân 'Umeyre (Beyrut: 'Âlemu'l-Kütüb, 1989), 4: 143-163; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebşîratü'l-edille*, thk. Salame Claude (Dımaşk: Institut Français de Damas, 1990), 259-306; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâtü'l-İmâm*, thk. Abdullâh Hicd ve Nemez el-Kemâhi (İstanbul: Dâru'l-Sirâc, 2022), 340-356; Mustafa Altundağ, "Kelâmullah Halku'l-Kur'an Tartışmaları Çerçevesinde Kelâm-ı Nefsi - Kelâm-ı Lafzi Ayırımı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000): 149-181.

35 Satıbdiev, "Kur'an Ayetleri Arasında Üstünlük (Efdaliyet)", 20.

4. Efdaliyet/Tefâdul Tartışmalarında Zikir-Mezkûr Ayrımı ve İlâhî Kelamın Epistemik Değeri

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) âyetler ve sûreler arası fazilet farkıyla ilgili zikir-mezkûr ayrımı yapmaktadır. Buna göre zikir, herhangi bir hüküm, şahıs veya olayın Yüce Allah'ın ezeli kelamına taalluk etmesidir. Allah, nefsi kelamında bu varlıkları anmakla onlara yüksek bir değer atfetmiştir. Buna zikir fazileti adı verilir. Yüce Allah'ın, peygamberlerine çeşitli yollarla bildirdiği vahiyler, bu fazilete eşit düzeyde sahiptir. Bunun yanı sıra, ezeli kelama taalluk eden bu varlıkların dış dünyada sahip olduğu veya olamadığı birtakım değerler de vardır. Allah'ın ezeli ilminde var olan ve kelamına taalluk eden bu hüküm, şahıs veya olaylar, onun rızasına muvafık ise değerlidir. Onun rızasına muvafık olmayanlar, değerden yoksun varlıklardır. Buna mezkûr fazileti denir. Bu kavramsal çerçevede Ebû Hanîfe, âyet ve sûreler arasındaki fazilet farkıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Kur'an âyetlerinin tamamı Allah'ın kelamı olması bakımından fazilet ve azamette eşittir. Ancak onlardan bazıları hem zikir hem de mezkûr faziletine sahiptir. Meselâ; Âyetü'l-kürsî'de Allah'ın celâli, azameti ve sıfatlarından bahsedildiğinden bu âyet-i kerîmede her iki fazilet bir arada bulunur. Kafirlerden söz eden âyetlerde ise sadece zikir fazileti vardır, mezkûr fazileti yoktur.”³⁶

Ebû Hanîfe'ye göre ilâhî kelamın çeşitli yönleri vardır ki bunlardan biri mütekellime izafe edilen yönüdür. Bu yönüyle Kur'an'daki bütün âyet ve sûrelerde konuşan Allah'tır ve bu noktada âyet ve sûreler arasında hiçbir fazilet farkı yoktur. Hatta Kur'an'da Allah'tan başka peygamber, melek, cin, şeytan gibi varlıklara isnat edilen sözler bile ilâhî kelam aracılığıyla muhataplara iletiğinden Allah'ın kelamı olarak kabul edilir. Öte yandan naslarda belirtilen âyet ve sûreler arasındaki fazilet farklarını ise nefsi kelama delalet eden lügavi tabirlerdeki farklılıklar olarak görmek gerekmektedir. Dolayısıyla lafzî kelamda görülen fazilet farklılıkları, nefsi kelamla ilgili değildir ve bu farklılıkların dayanağı lügavi tabirlerdeki anlam ve kullanım çeşitliliğidir. Ebû Hanîfe yukarıda “Ancak onlardan bazıları hem zikir hem de mezkûr faziletine sahiptir.” sözüyle buna işaret etmektedir.

Zikrin fazileti, âyet ve sûrelerin Yüce Allah tarafından ezelden bilinmesine dayanır. Bu açıdan her âyet ve sûre hatta kelâmullaha taalluk eden her sözün fazileti nihayetsizdir; ne kendi içerisinde ne de başka bir şey ile mukayese edilebilir. Bu noktada âyet ve sûreler arasında ve hatta ilâhî kitaplar arasında bile bir üstünlük farkından söz etmek mümkün değildir. Mezkûrun fazileti ise kelâm-ı ilâhîde bahsedilen konulara göre farklılık gösterir. Örneğin; insanlar genellikle en çok kendilerini yoktan var eden Yüce Yaratıcı'nın zâtî ve sıfatlarına dair konulara ilgi duyarlar ve her şeyden çok bu konularda bilgi ve idraklerini artırmak isterler.

36 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ekber*, 8.

Allah Teâlâ'nın zâtî ve sübûtî sıfatları hakkında en kapsamlı bilgi sunan Âyetü'l-kürsî'nin, Kur'ân-ı Kerîm'in en yüce âyeti olduğu bildirilmiştir.³⁷ Buna göre bu âyette hem zikir hem de mezkûr fazileti bir arada bulunduğundan onu okuyana daha çok sevap vaat edilmektedir. Nitekim pek çok hadiste Âyetü'l-kürsî'nin sık sık okunması ve içerdiği manaların en iyi şekilde kavranmaya çalışılması tavsiye edilir.³⁸ Aynı şekilde İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine tekabül etmesi, Hz. Yûsuf (a.s.) kıssasının kıssaların en güzeli olarak tanıtılması, Yâsin sûresinin Kur'an'ın kalbi olarak görülmesi de bu sûrelerde zikir ve mezkûr faziletinin bir araya gelmesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan kafirlerden bahseden âyetler, ilâhî kelama taalluku nedeniyle zikir faziletine sahip olsa da mezkûr bakımından noksandır. Çünkü bu âyetler, faziletten yoksun mahlukları konu edinmektedir.³⁹ Buna göre Allah'ın, kendisi hakkındaki kelamı başkaları hakkındaki kelimadan üstün kabul edilir. Dolayısıyla İhlas sûresi gibi Allah'ın zât ve sıfatlarını tanıtan sûreler, Tebbet sûresi gibi inkârcı şahıs ve toplumlardan bahseden sûrelere göre daha faziletlidir.⁴⁰

Takıyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de Ebû Hanîfe'nin görüşlerine dayanarak kelamın sahibiyle (mütekellim) ile kelamın konusu (mütekellem fih) arasında ayırım yapar ve tefâdul meselesini bu ayırım üzerinden açıklar. Buna göre bütün âyet ve

37 Müslim, "Salatu'l-Müsâfirin ve Kasruhâ", 257, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd (Beyrut: Dâru'r-Risâle, 2009), "es-Şalât", 350.

38 Buhârî, "el-Vekâle", 8; Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân" 14; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 12.

39 Beyâzîzâde, *İşâratü'l-merâm*, 357.

40 Süyûtî, *el-İtkân*, 4: 137. Fatih Tok, Ebû Hanîfe'nin Kur'an'da efdaliyet konusunu zikir-mezkûr ayırımı üzerinden açıklamasının tenkide açık olduğunu bildirmektedir. Buna göre Ebû Hanîfe'nin bu ayırımı temelde mezkûrun faziletine dayanmaktadır ve burada zikir olan âyet ve sûrelerde fazilet farkından söz etmek mümkün değildir. Yine bazı sûreler mezkûr açısından hem faziletli hem de faziletten yoksun kimseleri konu edinmektedir. Öyleyse bu sûreler zikir faziletinin yanında bir yönüyle mezkûr faziletine sahip bir yönüyle ondan yoksun olmasını gerekli kılar. Bu, iki zıddın bir arada bulunması anlamına geldiğinden muhaldir. Öte yandan Ebû Hanîfe Allah'ın isim ve sıfatlarının azamet ve fazilette eşit olduğunu belirtmektedir. Halbuki âyet ve sûrelerin her biri Allah'ın bir isim veya sıfatının tecellisi olduğundan dolayı, bunlar arasında fazilet ayırımı yapmak aynı zamanda isimleri ve sıfatları da fazilet bakımından ayırmak anlamına gelecektir. Son olarak Kur'an'da her bir âyet ve sûre belirli şartlar altında belli bir işlevi yerine getirmek üzere indirilmiştir. Âyetleri bu açıdan değerlendirdiğimizde her birinin kendine özgü bir değerinin olduğunu söyleyebiliriz. Bk. Fatih Tok, *İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Kur'an Anlayışı* (İstanbul: KURAMER Yay., 2017), 206-208. Tok'un Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirilerde haklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira Tok'un eleştirdiği zikir-mezkûr ayırımı, Kur'an'da efdaliyet tartışmalarına makul bir çözüm önerisi sunmaktadır. Nitekim Ebû Hanîfe, bu ayırımla âyet ve sûreler arasında mutlak manada fazilet farkından söz edilemeyeceğini, bu farklılığın ilahî kelama dolaylı yollarla ilişen birtakım niteliklerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu niteliklere ilişkin açıklama ileride yapılacaktır.

sûreler, Allah'a aidiyeti bakımından eşit derecede değerlidir ve aralarında hiçbir fark yoktur. Ancak bu âyet ve sûrelerde ele alınan konular arasında Allah'a dair olanlar ile olmayanlar ve mahlukat içerisinde ihlaslı muttaki kullarla ilgili olanlar ile günahkâr asi kullarla ilgili olanlar şeklinde ayırım yapmak mümkündür. Elbette Allah'ı ve ihlaslı kulları konu edinen âyetler, mahlukattan ve onlar içerisinde isyankâr kullardan bahseden âyetlerden daha faziletlidir. Bu bağlamda İhlas sûresi Tebbet sûresinden üstün görülmüştür. Çünkü birinde Allah, kendi zâtı ve sıfatları hakkında bilgi verirken diğerinde mahlukatı içerisinde değersiz bir kişiden bahseder. Dolayısıyla her iki sûre de Allah'ın kelamına dayanır ancak haber verdiği konuların önemi bakımında İhlas sûresi, Tebbet sûresinden daha faziletlidir. İbn Teymiyye bir misalle meseleyi somutlaştırmaktadır. Buna göre insanlar, tamamı kendilerine ait sözlerle konuşurlar. Bir konuşmada sarf edilen sözlerden bazıları diğerlerinden daha önemli olabilir. Nitekim konuşma esnasında bu tür cümleler daha vurgulu ifade edilir. Örneğin; konuşmacının Rabbi hakkındaki açıklamaları diğer varlıklar veya olaylar hakkındaki açıklamalarından daha değerlidir. Bu nedenle Rabbi hakkında konuşurken kullanacağı ifadeleri özenle seçerken diğer konularda o kadar dikkatli davranmaz. Halbuki her iki açıklama da aynı konuşmacıya aittir. Dolayısıyla konuşmanın aynı kişiye nispet edilmesi, konuşulan konular arasında fazilet farkı bulunmasına engel teşkil etmez.⁴¹

Sonuç olarak, Kur'an'ın tamamı Yüce Allah'ın kelamıdır. Bu kelamı meydana getiren bölümlerin Allah'a aidiyeti konusunda hiçbir fark yoktur. Yani kelâmullaha delalet noktasında hiçbir âyet veya sûre diğerlerinden üstün değildir. Fakat bu eşitlik, âyet ve sûrelerde ifade edilen hakikatler arasında üstünlük farkı olmadığı anlamına gelmez. Nitekim kitap ve sünnetten pek çok delil, âyet ve sûreler arasında fazilet ayırımı olduğunu doğrulamaktadır.

İslâm âlimleri naslarda belirtilen efdaliyet kriterlerini, söz konusu âyet ve sûrelere ait birtakım özelliklerle ilişkilendirmişlerdir. Bu kriterlerden biri, bazı âyet veya sûrelerin insanlar için elzem bilgiler içerdiğinden dolayı diğerlerinden üstün tutulmasıdır. Buna göre emir-nehiy, va'd-va'id bildiren âyetler, geçmiş milletlerin ibretlik öykülerini anlatan âyetlerden daha faziletli olarak nitelendirilir. Çünkü kıssalar, ilâhî emir ve yasakları, müjde ve uyarıları pekiştiren anekdotlardır. İnsanlar hüküm bildiren âyetlere asla bigâne kalamazlar, ancak bazı durumlarda kıssalara ihtiyaç duymayabilirler. Bu nedenle temel ilke niteliğinde olan ve insanların günlük ihtiyaçlarına doğrudan cevap veren âyetler, dolaylı yollarla fayda sağlayan âyetlere göre daha faziletli kabul edilir. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını beyan eden, azamet ve celaline dikkat çeken âyetler için bu nitelikte olmayanlara nispetle kadri daha yüce, şanı daha yüksek anlamında *efdal* tabiri kullanılır.

41 İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 17: 57-58.

Bazen de bir sûre veya âyetin daha hayırlı olmasının kriteri, okuyan kişinin sırf okuma fiilini gerçekleştirdiği için ahirette kazanacağı mükafatla birlikte bu dünyada peşin bir fayda ve ibadet sevabı elde etmesidir. Örneğin; Âyetü'l-kürsî, İhlâs ve Mu'avvizeteyn gibi sûrelerde Allah'ın en yüce sıfatları zikredilmesi hasebiyle, bu zikrin bereketine ve faziletine inanarak sûreleri okuyan kişi, hem o anda korkularından kurtulur hem de Allah'a sığınma mükafatı kazanır. Böylece sırf bu sûreleri okumakla Allah'a ibadet sevabına nail olur. Ahkâm âyetlerine gelince bunları sırf okumakla amel sevabına erişilmez fakat okumak, bu âyetlerin bildirdiği hükümleri öğrenip uygulamanın ilk adımıdır. Dolayısıyla bu gibi âyet ve sûreler bazen sırf okumakla bazen de okuyup gereğini yerine getirmekle insanı fazilete ulaştırır.

Bazı âyet ve sûrelerin üstünlük kriteri ise Yüce Allah'ın onları okuyana diğerlerinden daha fazla mükafat vermesidir. Bu sûrelere neden diğerlerinden fazla mükafat verildiği bildirilmemiştir. Bu fazilet, tıpkı Allah Teâlâ'nın belirli zaman ve mekanlarda yapılan ibadetlere bahşettiği özel ikramlara benzer taabbüdî bir tahsisata dayanır.⁴²

Âyet ve sûreleri birbirinden üstün kılan bu ve benzeri özelliklerin sayısını daha da artırmak mümkündür.⁴³ Ancak bu özellikler söz konusu âyet ve sûrelerin kelâmullah çatısı altında birleşmesine engel teşkil etmez. Dolayısıyla bütün âyet ve sûreler, kelâmullaha taalluku bakımından eşit olmakla birlikte muhatap üzerindeki etkisi bakımından farklılık gösterebilir.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'in diğer ilâhî kitaplardan üstün olduğu ve içerdiği bazı âyet ve sûrelerin diğerlerine göre imtiyazlı konumda bulunduğu pek çok âyet ve hadisle sabittir. İslâm'ın ilk dönemlerinde sahabe ve tâbiîn arasında bu konuda hiçbir ihtilaf vuku bulmamıştır. Ancak Hicrî II. asırda Mu'tezile, *halku'l-Kur'ân* görüşünü ispat etmek için fezâil ile ilgili âyet ve hadisleri ileri sürerek konuyu tartışılmalı hale

42 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenda Yay., 1997), 9: 468-469.

43 Âyet ve sûreler arasında efdaliyet kriterleri hakkında daha detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Ebû Abdullâh el-Halîmî, *el-Minhâc fî Şu'abi'l-îmân*, thk. Hilmî Muhammed Fûde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 2: 244-245; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 17: 89-103, 183-190; Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Zekî Muhammed Ebû Serî' (Riyad: Dâru'l-Hazâra, 2009), 1: 622-630; Süyûtî, *el-İtkân*, 4: 138-147; Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 15: 505-507; Cârullâh, *Fezâ'ilü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 405-420; Satıbdiev, "Kur'an Ayetleri Arasında Üstünlük (Efdaliyet)", 20-58.

getirmiştir. Buna göre bir şeyin başka bir şeyden üstün olması öncelik ve sonralığı gerektirir. Öncelik ve sonralık ise muhdes varlıklara ait bir özelliktir. Öyleyse bir âyetin veya sûrenin diğerlerinden üstün olduğunu bildiren rivâyetler aslında Kur'an'ı meydana getiren bölümlerin muhdes olduğunu ortaya koymaktadır.

Ehl-i sünnet kanadından Mu'tezile'ye ilk itiraz eden âlim İbn Küllâb olmuştur. İbn Küllâb'a göre âyet ve sûreler arasında fazilet farkına işaret eden naslar, Allah'ın ezeli kelamıyla ilgili değildir. Zira kelam sıfatı Allah'ın zâtıyla kaim tek bir manadan ibarettir. Zâtî sıfatlar, bölünüp parçalanmaz, kendi içinde bölümlere ayrılmaz ve değişime maruz kalmaz. Bu bağlamda ses ve harflerden meydana gelen ve başı-sonu belli olan âyet ve sûreler ezeli kelama dahil değildir.

Ehl-i sünnet kelam âlimleri, Allah'ın kelamını nefsi ve lafzi olmak üzere iki boyutta ele alarak konuya açıklık getirmişlerdir. Nefsi kelam, bütün olarak Allah'ın zâtıyla kaim olan ezeli bir sıfattır. Lafzi kelam ise ses ve harflerden meydana gelen ve başı-sonu belli bölümlere sahip olan muhdes bir sözdür. Ehl-i sünnete göre Allah'ın zâtıyla kaim olan nefsi kelamda bazı bölümlerin diğerlerinden üstün olduğunu söylemek mümkün değildir çünkü bu kelam parçalanmaz bir bütünlüğe sahiptir. Ancak, aynı kelam emir, nehiy, haber gibi kiplerle lafzi forma taşındığında, ele alınan konuların önemi, hükümlerin geçerliliği, dil-üslup açısından derinlik ve anlaşılabilirlik gibi yönlerden bazı bölümler diğerlerinden üstün tutulabilir.

Ebû Hanîfe kelamın lafzi boyutunda âyet ve sûreler arası fazilet farkına ilişkin zikir ve mezkûr ayrımı yapmaktadır. Buna göre Kur'an'da hakkında bilgi verilen şahıs, hüküm ve hadiselerin tamamı zikir faziletine sahiptir. Çünkü Cenâb-ı Hak onları ilâhî kitapta zikretmekle onlara büyük bir değer yüklemiştir. Dolayısıyla muhtevası ne olursa olsun Kur'an'daki bütün âyet ve sûreler bu zikir faziletini taşır. Ancak bu, Kur'an'da bahsedilen her konu, olay, şahsın faziletli olduğu anlamına gelmez. Zira Kur'an'da bunlardan bazıları kötüye misal gösterilerek onlardan uzak durulması telkin edilirken, bazıları da iyiye misal getirilerek yerine getirilmesi veya örnek alınması teşvik edilmektedir. Yani iyiye misal getirilenler hem zikir hem de mezkûr bakımından faziletli iken kötüye misal getirilenler sadece zikir faziletine sahip olup mezkûr faziletinden mahrumdur. Doğal olarak zikir ve mezkûr faziletinden her ikisine sahip olan âyet ve sûreler, sadece zikir faziletine sahip olanlardan daha üstün kabul edilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abbâs Hasen. *en-Nahvü'l-vâfi*. 4 cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1951.
- Akpınar, Ömer Faruk. "Fezâilü'l-Kur'an Edebiyatı". *İSTEM* 9, sy. 17 (2011): 177-194.
- Altundağ, Mustafa. "Kelâmullah Halku'l-Kur'an Tartışmaları Çerçevesinde Kelâm-ı Nefsî - Kelâm-ı Lafzî Ayırımı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000): 149-181.
- Âlûsî, Şehâbeddîn Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Çur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî*. thk. Ali Abdülbârî Atıyye. 16 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1415.
- Aydın, İsmail. "Kur'an'da Efdaliyyet Meselesi". *Marife* 11, sy. 3 (Kış 2011): 45-54.
- Bal, Yusuf Ziya. *Arap Dilinde İsm-i Tafdil*. Yüksek Lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2016.
- Beyâzîzâde Ahmed Efendi. *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm*. thk. Abdullah Hicd, Nemez el-Kemâhi. İstanbul: Dâru's-Sirâc, 2022.
- Cârullâh, Abdüsselâm b. Sâlih. *Fezâ'ilü'l-Çur'ânî'l-Kerîm*. Riyad: Dâru't-Tedmüriyye, 2008.
- Dârimî, Abdullâh b. Abdurrahmân. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 cilt. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-Arnaûd. 7 cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâle, 2009.
- Ebû Hanîfe. *El-Fıkhu'l-ekber*. İstanbul: el-Matba'atü'l-Osmâniyye, ts.
- Ebüsüüd Efendi, *İrşâdü'l-'aqlî's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Mehmet Taha Boyalık, Ahmet Aytepe, Ziyaüddin el-Kalîş ve Muahmmmed İmâd el-Nablusî. 9 cilt. İstanbul: Neşriyyâtü Vakfî'd-Diyâneti't-Türkî, 2020.
- Ebû'l-Muîn en-Nesefî. *Tebşîratü'l-edille*. thk. Salame Claude. Dimaşk: Institut Français de Damas, 1990.
- Gazzâlî. *Cevâhiru'l-Çur'ân*. thk. Muhammed Reşîd Rızâ. Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1986.
- Hacımurtezaoğlu, Kemal. "Arap Dilinde İsm-i Tafdil Ameli (Meseletü'l-Kuhûl)". Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.
- Halîmî, Ebû Abdullâh. *el-Minhâc fî Şu'abi'l-İmân*. thk. Hilmî Muhammed Fûde. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Hamelâvi, Ahmed b. Muahmmmed. *Şeze'l-'arf fî fenni's-şarf*. thk. Nasrullah Abdurrahman. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- İbn Cüzey. *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzil*. thk. Abdullâh el-Hâlidî. 2 cilt. Beyrût: Şirketü Dâri'l-Erkam, 1995/1416.
- İbn Ebû Şeybe. *el-Muşannef*. thk. Sa'd b. Nâsir eş-Şetrî. 25 cilt. Riyad: Dâru Kunûzi İşbîliyâ, 1436/2015.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1414.
- İbn Teymiyye, Takiyüddin. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım. 37 cilt. Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd, 2004.
- Kâdî Abdülcebbar. *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*. thk. Abdulkerim Osmân. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996.
- Kâdî Abdülcebbar. "Halku'l-Çur'an". *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*. thk. İbrahim el-Ebyârî.

- Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye, 1960.
- Kâdî Abdülcebbâr. *Müteşâbihu'l-Kur'ân*. thk. Adnân Zazûr. Kahire: Dâru't-Türâs, 1969.
- Kanarya, Bayram. "Sûre ve Ayetler Arasında Tefâdul Meselesiyle İlgili Yaklaşımlar". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8, sy. 1 (2016): 197-216.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhîm İfeyyîş. 20 cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât*. thk. Safvan 'Adnân ed-Dâvûdî. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Satıbaldiev, Aytımırza. "Kur'an Ayetleri Arasında Üstünlük (Efdaliyet)". Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.
- Teftâzânî, Sa'deddin. *Şerhu'l-makâşid*. thk. Abdurrahman 'Umeyre. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989.
- Tok, Fatih. *İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Kur'an Anlayışı*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2017.
- Tûsî, Ebû Ca'fer. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Habîb. 10 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Türcan, Saliha. "Farklı Literatürlerde Fezâilü'l-Kur'ân Rivayetlerinin Kullanımı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, sy. 1 (2021): 201-223.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 cilt. İstanbul: Yenda Yayınları, 1997.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Zekî Muhammed Ebû Serî'. 4 cilt. Riyad: Dâru'l-Hazâra, 2009.

